

Література

1. Гетьман Данило Апостол, його роль і місце в історії України: матеріали наукових читань. — Полтава: АСМІ, 2005. — 142 с. 2. Гончар О.Т. Щоденники. У трьох томах. — К.: Веселка. — Т. 1. — 2002. — 456 с., Т. 2. — 2003. — 608 с.; Т. 3. — 2004. — 606 с.

Надійшла до редакції 11.03.2008 р.

Анатолій Салій

САЛІЙ Анатолій Володимирович — викладач кафедри філософії, суспільних наук, українознавства та української мови Української медичної стоматологічної академії» (м. Полтава). Сфера наукових інтересів — філософія релігії, релігієзнавство.

**ФІЛОСОФСЬКІ ПОГЛЯДИ МАРТИНА БУБЕРА ТА
ГЕРШОМА ШОЛЕМА В РУСЛІ ДОСЛІДЖЕННЯ
ХАСИДИЗМУ**

Філософська література присвячена полеміці двох найвідоміших дослідників хасидизму Мартіна Бубера (1878 — 1965 рр.) та Гершома Шолема (1897 — 1982 рр.) надзвичайно багата. Ці роботи охоплюють велике коло питань, які включають у себе проблеми релігії, філософії, соціології, етики, педагогіки. Але в історію світової філософської думки і Бубер, і Шолем, увійшли як дослідники саме юдейського містичного вчення — хасидизму. І до сьогодні вони вважаються одними із найбільших авторитетів у цій галузі.

Здебільшого аналізу філософських праць М.Бубера та Г.Шолема присвячені роботи західних дослідників: Е.Вогмана, М.Іделя, М.Яглома, Р.Шац-Опенгаймер, М.Фрідмена

З російських дослідників до цієї теми у своїх дослідженнях звертаються: І.Дворкін, Т.Ліфінцева, Т.Лобач, Ю.Коршунов.

З українських дослідників увагу хасидизму приділяють Н.Колотілова, В.Фуркало

Дійсно, Бубер підніс хасидизм на небачену до того часу вишину. Розпочавши свою роботу над зібранням, перекладом та інтерпритацією хасидських текстів ще на початку ХХ століття, він не відступається від неї протягом усього свого життя. Судячи з усього, Бубер вважав, що сучасний йому хасидизм знаходиться у стані поступової деградації і живе лише минулим [3, с.490]. У цьому часто проводять паралелі між Бубером і Іцхаком Лейбушем Перецем, який ототожнював хасидський світ із сучасним невеликим містечком, яке поступово, але безповоротно, відходить у небуття. Але Бубер вважається європейським інтелегентом юдейського походження, який жив поза юдейством. І пише він не лише для юдеїв, а і для європейської культурної еліти. І, можливо, більшою мірою орієнтуючись на останніх. Бубер, як і багато інших дослідників, звертається до свого етнічного коріння і виявляє, що його доводиться відкривати заново. І тут він стає, по суті, першовідкривачем для наступних поколінь.

На початку ХХ століття хасидизм перебуває у певному забутті. До публікацій Бубера хасидизм був майже невідомим за межами юдейського світу. І навіть більше того, освічена юдейська еліта ставилась до цього неоднозначно, а в більшості випадків як до набору дивних забобонів, які лише відволікають народні маси від насущних проблем.

Але саме хасидизм дає Буберу підґрунтя для роздумів і фундамент, на якому він будував свою філософію і теологію. Саме завдяки творам Мартіна Бубера, а згодом і Гершома Шолема, у західному світі виникає зацікавленість до юдейської містики, і, не в останню чергу, до хасидизму як до шляху досягнення сенсу буття людини.

Справа в тому, що хасидизм у всі часи сприймався досить неоднозначно. В ньому бачать містичний рух у середовищі юдаїзму, який виникає в 50-х роках ХVІІІ століття на території

сучасної України та Польщі. Це своєрідна форма протесту віруючих юдеїв проти домінування та засилля рабинів у общинах. Хасидизм — це масовий рух, для прибічників якого характерні глибокі релігійні почуття та індивідуалізовано-персоніфіковане прагнення до Бога. На думку фахівців, які займаються дослідженням цього релігійного напрямку, хасидизм — продовження юдейського містицизму з елементами каббалістики у вигляді цитат з енігматичних текстів «Каббали», які алегорично інтерпретують Старий Заповіт [6, с.892]. В хасидизмі Каббала займає особливе місце. І Мартін Бубер, і Гершом Шолем приділяли їй досить багато уваги. Вони сходились у тому, що Каббала — релігійно-філософська система, яка розглядає і розбирає сутність Бога в розумінні людини, походження і будову Всесвіту, й склад сутності людини, а так само і еволюцію душі, як основну мету життя людини.

У своїй практичній частині Каббала оперує буквами юдейського алфавіту, які розглядаються нею, як активні діючі сили. Кожній букві, під виглядом ієрогліфу присвоюється особливий атрибут божества і відповідне числове значення, що дає можливість каббалістові проникати у божественні таємниці. Каббала надає своєдний ключ до езотеричного трактування П'ятикнижжя Моїсея. Основу Каббали складають твори «*Сефер Ієцира*» (**Книга Творіння**); «*Зогар*» (**Книга Сяйва**); «*Ключі Соломона*», яка викладає ритуальну частину магії. Основні писемні пам'ятки — «*Сефер Ієцира*» та «*Зогар*». Філософія каббали суворо оберігалась від любителів і довірялась лише обраним, які готові були всім серцем та внутрішньою чистотою сприймати священні знання. В Гемарі, коментарях до Мішни, приводиться символічна розповідь про велику кількість небезпек, які очікують на недосвічені уми при необережному ставленні до теософського вчення: з чотирьох осіб, які ввійшли в «огород» (рай, таємне вчення), один втратив розум, другий помер, третій почав нищити

молоді рослини (поширювати лжевчення), і лише четвертий увійшов і вийшов з миром [5, с.438].

Будь-яка релігія дає опис певних дій, які повинні привести віруючого у відповідне єднання з Абсолютом. І кожна релігія супроводжує цей процес великою кількістю ритуалів. У традиційному юдаїзмі ритуалізація набула рис законності і Галаха (законодавчі тексти Талмуду), по суті, перетворює ритуал на центр святості. І як альтернатива такій юдаїстській позиції виступає хасидизм.

Хасидизм прагне не до обрядових реформ. Він прямує до більш глибокої, психологічної зміни в людині. Залишаючи незмінним ритуал, хасидизм прагне змінити не віру, а віруючого. Головним тут стає не ритуальність, а внутрішнє прагнення — «каванна». Буберівська інтерпретація хасидизму достатньо суперечлива, а його погляди на це дуже відрізняються від традиційних, які культивуються в сучасній науці. І тому немає нічого дивного в тому, що у своїй діяльності він зустрів такого жорсткого критика як Гершом Шодем. Їх конфлікт носив не особистісний, а суто науковий характер. Але буберівська інтерпретація хасидизму кинула виклик традиційній юдейській історичній науці, яка бере свій початок у школі «Wissenschaft des Judentums», що зформувалась ще на початку ХХ століття. Ця школа стверджувала примат історичного підходу до дослідження над філософським та теологічним. Прихильником цієї школи був саме Гершом Шодем, а згодом ще один буберівський опонент — Рівка Шац-Оппенгаймер, яка була ученицею Шодема. Відповідно до цього Шодем використовував суто наукові методи для того, щоб показати те, чим був хасидизм насправді.

Головний вклад Шодема в гуманітарну науку полягав у детальному і скурпульозному вивченні текстів юдейської містики від талмудичної епохи до хасидизму. Розкриття їх значення і доведення до світової спільноти, тоді коли Бубер показав світові унікальний духовний досвід діалогу, який був

зафіксований у хасидських казках та переказах. Та Шолем, перш за все, класичний кабінетний вчений, який працював, в основному, з теоретичними творами хасидських учителів. На першому місці для нього завжди залишалось поглиблення і поширення гуманітарного наукового знання. А Бубер, у свою чергу, ставився до хасидизму як повчаючий філософ. Його цікавило не наукове знання про те, що відбувалось у минулому, а безпосереднє містичне переживання зараз.

Публічно Шолем почав критикувати Бубера в кінці 50-х років ХХ століття, хоча про напружені стосунки між ними можна говорити починаючи з 40-х років ХХ століття. Основні звинувачення Шолема зводились до того, що Бубер своїми дослідженнями формує помилкові враження про хасидизм, недооцінюючи його інтелектуальний потенціал і трактуючи містичне вчення згідно власних екзистенціальних позицій. Їх погляди розходились у наступних позиціях:

1. Бубер використовує феноменологічний підхід до предмету дослідження. Він акцентує увагу лише на релігійних аспектах певного типу містики, а конкретно історичні моменти розглядає як другорядні. Шолем же звертає основну увагу саме на історичний аспект хасидизму. Він бачить у ньому один із останніх етапів розвитку юдейської містики [8, с.402].

2. Шолем цікавився більше теологічними моментами, які ставив хасидизм, наприклад, важливість *двейкату* (вища ступінь, якої може досягти душа, що прямує шляхом містики), тоді як Бубер на ранньому етапі своєї творчості заглиблений у пошуки містичних переживань, а на пізньому — звертається до філософії діалогу. Та Бубер відкидає радикальний містицизм (наприклад містицизм йоги). Він відштовхується від того, що єдність, в якій особистість і Абсолют складають одне і те ж, обов'язково повинна змінитись дуалістичною позицією Я і світу [4, с. 43].

3. Бубер і Шолем, відштовхуючись від протилежних підходів до дослідження, звертались до принципово різних

типів хасидської літератури. Шолем загалом звертався до теоретичних праць хасидських наставників, а Бубер, як основне джерело своїх переживань, використовував біографічні легенди про хасидських учителів. Критикуючи позиції Бубера Шолем звертав увагу на те, що саме теоретичні твори такі як «Молитовник» чи «Біблейські коментарі», які недооцінив Бубер, мають першочергове значення для інтерпритації хасидизму [7, с.279]. Він вважав, що інтерпритація Бубера досить сильно прив'язана до різного роду припущень, які той виводить із своєї власної екзистенціальної філософії і які не мають нічого спільного з істинним хасидизмом.

Насправді ж Бубер шукав елемент вічності в хасидизмі, який зможе спрямовувати його власні релігійні почуття. Він бачив у ньому те, в чому одночасно зустрічаються дві лінії, які вважаються несумісними по своїй суті: це лінія внутрішнього осяяння та лінія одкровення. Іншими словами — орієнтація на миттєвість поза часом і орієнтація на історичний час. Для Бубера хасидизм повністю руйнує будь-які уявлення про містицизм [2, с.384]. Віра і містицизм являють собою не два різнопланові світи, хоча часто тенденція перетворення їх на такі має місце у науковому середовищі. Містицизм — це велична сфера на межі віри, галузь, в якій віра трансформується для того, щоб знайти своє відображення в слові.

Незважаючи на фундаментальний характер тих розбіжностей, які мали місце у позиціях М.Бубера та Г.Шолема, ми можемо вказати на цілий ряд спільних для них позицій. Перш за все, вони погоджувались в тому, що містика може скласти ту єднальну ланку, яка пов'яже юдейську традицію і сучасне юдейство. Те, як вони спромоглися представити тексти, написані учителями минулого, явило собою не лише визначну подію у науковому світі, але і ознаменувало певний культурний акт, що має на увазі виникнення нового, кардинально відмінного від ортодоксального, типу відносин з юдейською традицією.

Як Бубер, так і Шолем намагались пояснити виникнення хасидизму за допомогою так званого проксимістичного принципу. Вони вважали, що хасидизм необхідно сприймати як частину широкого трансформативного процесу. Щоб осмислити хасидизм з історичних позицій, обидва дослідники звертались до особливостей духовної ситуації, в якій перебували юдеї Польщі і України перед виникненням хасидизму. Але проксимізм зазвичай зустрічається у двох основних формах: реактивній, коли наступна подія є реакцією на внутрішні фактори; та послідовній, коли одна подія поступово і повільно переходить у іншу. Так хасидизм являє собою не лише реакцію на єретичні елементи в луріанській каббалі, які мали прояв, наприклад, у саббатіанстві, він сам по собі ще і продовження розвитку самої луріанської каббали [3, с.472].

Кожен із цих дослідників вважав, що каббала містить у собі велику кількість елементів гностичного вчення. І це не було для них позитивним моментом. Бубер, особливо у пізній період, виходив з того, що гностицизм у каббалі приводить містика до відчуження від реального світу. Концепція єдиного гностичного характеру каббали, на підставі якої порівнюються каббала і хасидизм, призводить до однобічного підходу в таких порівняннях.

Обидва дослідника сперечались про те, який тип хасидської літератури найбільш повно розкриває сутність хасидського вчення. Для Бубера основне місце займали хасидські перекази та легенди, а Шолем звертався до джерел, які носили більш теоретичний характер. І кожен з них доводив, що лише їх джерельна база може бути використана для проведення аналізу хасидизму. Тобто вони намагались довести, що хасидизм — один із різновидів містики, у якому основне місце займає описана і наведена ними форма. Згідно з першим поглядом на проблему це легенди та діалоги, а згідно другої — пантеїзм та теорія [3, с.474].

Прикрим фактом у цьому, на наш погляд, є те, що жоден із дослідників не був готовий до того, щоб прийняти більш

складний образ хасидизму, який би враховував всі достатньо складні тенденції в такому широкому духовному руслі. При всій спрямованості Бубера на діалог, він так і не зміг знайти спільної мови з шолемівською історичною концепцією хасидизму. І при всій своїй ліберальності в поглядах на юдаїзм. Шолем, у свою чергу, не зміг звернути увагу на відкриття Бубера у його феноменологічній картині хасидизму як найбільш пізнього періоду розвитку юдейської містики.

У полеміці, яка не припинилась і після смерті обох мислителів, а була продовжена їх учнями, Бубер називав свій підхід до інтерпритації релігійних текстів — «творчим». На думку філософа, його вчення вирішує найважливішу проблему існування людини: допомагає сучасній людині подолати самотність і поновити втрачений контакт з Богом [1, с.361].

Сьогодні досить важко чітко визначити, хто з дослідників — Мартін Бубер чи Гершом Шолем — був правий у дискусії, в якій відображалась основна проблема вивчення і дослідження релігійного спадку людства. Але Бубер претендує на право авторського прочитання текстів, що має на меті кардинально змінити стереотипи мислення сучасників, а Шолем, у свою чергу, на об'єктивізм у своїх дослідженнях. Обидва підходи до цього часу співіснують в юдейській духовній традиції, яка дозволяє унікальну для релігійної культури свободу думки, але одночасно наполягає на досконалій точності в передачі спадку минулого і суворості у виконанні Божого Закону.

Літератури

1. *Бубер М.* Два образа веры. — М.: АСТ, 1999.
2. *Бубер М.* Хасидские истории. Первые учителя. — М.: Мосты культуры; Гешарим, 2006.
3. *Моше Идель.* Мартин Бубер и Гершом Шолем: критическое осмысление // БуберМ. Хасидские истории. Первые учителя. — М.: Мосты культуры, 2006.
4. *Лифинцева Т.П.* Философия диалога Мартина Бубера. — М.: изд-во ИФРАН, 1999.
5. *Лобач В.В.* Каббала// Эзотеризм —

Мн.: Интерпрессервис; Книжный Дом, 2002. 6. *Коршунов Ю.А.* Хасидизм// Эзотеризм — Мн.: Интерпрессервис; Книжный Дом, 2002. 7. *Шолем Г.* Основные течения в еврейской мистике. — М.: Мосты культуры; Гешарим, 2004. 8. *Scholem G. Kabbalah.* — N.Y.: New American Library, Meridian Books, 1978.

Надійшла до редакції 13.03.2008 р.

Павло Ямчук

ЯМЧУК Павло Миколайович — кандидат філологічних наук, доцент Одеського національного університету імені І.І.Мечникова. Сфера наукових інтересів — релігієзнавство, історія релігій в Україні.

СЕМІОСФЕРА САКРАЛЬНОГО ДИВА ТА ПРОБЛЕМА ІНШОГО В «ЗАПИСНИЙ КНИЖЦІ» ПЕТРА МОГИЛИ

Чи не найбільшим з дарів, що дав їх своїм сучасникам та нащадкам один з визначних духовних митців-мислителів України стали зібрані воедино розповіді про: «чудесні події, які могли свідчити про святість православної церкви, благодать Божу, їй притаманну, вірність традиціям великих отців та чудотворців... зокрема високу святість Печерської Лаври, високі прикмети її проповідників... Оповідання ці записані до книги головно в р. 1629, з січня по серпень» — зазначає М. Грушевський [1, с.579]. Інтерес Петра Могили до феномену дива як найбільш адекватної форми втілення сакрального начала в поезиці духовного письма загалом є яскравою ознакою не лише барокової атмосфери, у якій ці розповіді створювалися, але й яскравою вказівкою на відчуту феноменальною особистістю Петра Могили потребу розповісти про *інше* мо-